UZUN, Gülsine. (2014). "Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi ve Gün Olur Asra Bedel Romanlarında Nesil Çatışması". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/gulsine-uzun-bildiri-metni.pdf), ss.613-619

Gülsine UZUN*

CENGİZ AYTMATOV'UN "BEYAZ GEMİ" ve "GÜN OLUR ASRA BEDEL" ROMANLARINDA NESİL ÇATIŞMASI

Cengiz Aytmatov, dünyaca tanınmış, eserleri 160'dan fazla dile çevrilmiş, Türk Dünyasının yetiştirdiği en büyük Kırgız yazarıdır. Daha dünyada birçokları tarafından Kırgızın kim olduğu bilinmediği dönemde Aytmatov'un adı bilinmektedir. Kendisi küçük bir halkın ve henüz gelişmemiş bir edebiyatın temsilcisi olmasına rağmen, kısa zamanda Balzac, Şekspir, Hemingway, Marquez, Kafka gibi dünya edebiyatının dev temsilcileri seviyesine ulaşmış, dünyanın en çok okunan yazarlarından biri olmayı başarmış bir yazardır. Fransız yazar ve şair Louis Aragon'un Cemile adlı hikâyesine yazdığı önsözle Aytmatov'un eserleri üzerine dikkatler çevrilmiştir. Büyük bir yazar, aynı zamanda düşündüren taraflarıyla bir kültür ve felsefe adamıdır.

Onun yazmaya başladığı yıllar Sovyet rejiminin biraz daha hafiflediği yıllardır ama çocukluğu zulüm yıllarının etkisiyle geçmiştir. Yine de Aytmatov'un yazarlığa başladığı yıllarda din, millet, milli tarih gibi konularda doğrudan yazılamamakta, milli duyarlılıklara karşı sansür acımasızca işlemektedir. Buna rağmen Aytmatov, diğer birçokları gibi, insani evrensel değerlere yönelmiş, ancak birçoklarından farklı olarak, sanatının gücü ve ustalığı sayesinde Türk Dünyasındaki milli duyarlılıklara yön çizmiştir. Eserlerini Rusça kâleme almış olsa da hikâyelerin kahramanları, mekânları, ağılları, stepleri her şeyi Kırgız'dır ve olaylar Kırgız güneşinin altında yaşanmaktadır. Ayrıca Kırgız hayatını yazmakta büyük bir dikkatin sahibidir.[639] Kırgız halk edebiyatının bütün ürünlerinden yararlanır, bazen doğrudan bazen de yazmak istediklerini

*Yrd.Doç.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

[639] Nevzat Kösoğlu, "Sovyet Ortamında Cengiz Aytmatov'da Milli ve Evrensel Olan", **Türk Yurdu**, Eylül, 2008, S. 253, s. 26.

bir takım alegori ve sembollerle satır aralarına gizler, fakat eserlerinin ruhu fazlasıyla Kırgızdır.

Cengiz Aytmatov eserlerinde, rejime olan tepkisini, dejenere olmuş, milli ve manevi değerlerinden uzaklaştırılmış insanların durumunu, daha evrensel bir boyutta anlatabilmek için tarihi ve efsanevi olaylardan da yararlanmıştır. Gün Olur Asra Bedel romanında anlatılan Nayman Ana efsanesindeki mankurt motifi ile yazar, aslında sistemin arzuladığı insan tipini, efsanevi bir perspektif içerisinde eleştirmiştir. Mankurtlaşma, günümüz okuyucularının çokça tanıdığı bir terimdir. Bu terim Aytmatov'un 1980'de yayımlanan Gün Olur Asra Bedel romanıyla birlikte dünya literatürüne girmiştir. Aytmatov, Sovyet döneminin çocuğudur. Devlet yönetimi, şair ve yazarlardan Sovyet hayat tarzını övmelerini, sosyalist düşüncenin gelişimini desteklemelerini isterken Aytmatov, mankurtlaşma temasını ortaya çıkarmıştır. Peki, nedir mankurt ve mankurtlaşma.

"Eski zamanlarda Kalmuk-Kırgız savaşlarında, iki taraf birbirinden ganimet ve malla birlikte, eline geçirdikleri insanları da esir alıyorlardı. Esirler genelde hayvan güderlerdi. Sabah akşam hayvan peşinde olan esir, bir gün yolunu bulup kaçabilir, birileriyle kendisi hakkında ülkesine haber gönderebilir, hatta kızlara gönlünü kaptırabilir. Genç yaşta ele geçirilen esir beş sene, belki on sene hizmet eder, bir gün baş kaldırabilir de..Bütün bunlardan kurtulmanın tek çaresi, onu Mankurta dönüştürmektir. Bunun için de ilk önce esirin saçları kazınıyor, kafasına yeni kesilmiş devenin veya sığırın bir parça derisi geçiriliyor. Kırgızlar bu deriye şire derler. Bu şireyi kenarından birkaç yerinden delip deriden bağ geçiriyorlar ve kulak hizasından sıkıca çekip bağlıyorlar. Sonra esirin elini ayağını bağlayıp güneşin kavurucu sıcakları altında bırakıyorlar. Böylece esire edilen işkence ikiye katlanıyor. Yani taze deri güneşin sıcağında kurudukça kafasını sıkarak kemikleri sızlatıyor, ikincisi yeni çıkan saç deriyi delip geçemediğinden tekrar kıvrılıp kafaya geçiyor ve iğne sokar gibi tüm duyu sinirlerini öldürüyor. Böylelikle insanda hafıza diye bir şey kalmıyor. Bir hafta on gün sonra esir ya ölüyor veya tüm hayatını mankurt olarak yaşamaya mahkûm oluyor. Ölürse azaptan kurtulacak, hayatta kalırsa ismini, soyunu sopunu, geçmişini, herşeyini unutup sadece sahibinin dediğini yapan bir varlığa dönüşecek."[640]

İşte Cengiz Aytmatov Kırgızistan'ın yetiştirdiği son manasçıSayakbeyKaralayev'den dinlediği bu efsaneyi romanda

[640] Cengiz Aytmatov-Muhtar Şahanov, **Şafak Sancısı**, (Çev: Damiraİbragim), Da Yayınları, İstanbul, 2002, s.163-164.

"Nayman Ana Efsanesi" olarak işler. Nayman Ana, oğlu Colaman, Juan Juanlar tarafından kaçırılmış ve mankurtlaştırılmış bir anadır. Ana yüreği onu oğluna götürür. Hafızası silinmiş oğluna, anasını, babasını, soyunu sopunu hatırlatmak için uğraşır ama maalesef Colaman, efendisinin emrini yerine getirerek kendi anasını okuyla öldürür. Kadının başındaki beyaz yazma rüzgârda havalanarak uçar ve Dönenbay kuşuna dönüşür. İşte bu kuş, ne zaman birisi yalnız yollara düşse, yolda ne zaman bir yolcu görse onun başı üzerinde uçar ve ona, "Senin baban Dönenbay" diye seslenir.

Bu efsaneyle aslında Aytmatov özelde Kırgız halkına, genelde de bütün insanlığa özünü yitirmemesi, başkalaşmaması, ötekileşmemesi veya Aytmatov'un dünya literatürüne kazandırdığı kavram olarak mankurtlaşmaması ve sonuç olarak köleleşmemesi için bir çağrı yapmaktadır. Bu yöntem, tarihte bir dönem kullanılmış ve güce dayalı köleleştirme, mankurtlaştırma veya ötekileştirme şeklidir. Günümüzde ise bu metot daha da gelişmiş ve değişmiştir. Aytmatov, Kazakistan'ın tanınmış şair ve felsefe adamı Muhtar Şahanov'la yaptığı bir sohbette Sovyetler Birliği zamanında uygulanan mankurtlaşma yöntemini "Totaliter sistem bütün topluma, onun içinde bana da, sana da, hepimizin zihnine de, düşüncemize de ideolojik bir şire geçirmişti. Bu, bir rejime bağlamak, bir merkezden idare etmek gayesiyle yapıldı" diyerek açıklar. Romanda bunun yansımalarını biz ölen Kazangap'ın oğlu Sabitcan ve Ana Beyit'te nöbet tutan Kırgız subay Tansıkbayev'de ortaya çıktığını görüyoruz. Her ikisi de iyi bir eğitimden geçirilmiş ve kendilerini veya atalarını Kırgız yapan önemli özelliklerini, Kırgız gelenek ve göreneklerini, örf ve adetlerini, inancını, duasını yani milli kimliğini yitirmiştir. Romanda modernleşmenin getirdiği sorunlar üzerinde durulur. Sabitcan, babasının cenazesine zorla getirilmiştir ve babasının cenazesinin Ana Beyit'e gömülmesi fikrine karşı çıkar, herhangi bir sorun çıkmadan bir an önce törenin bitmesini ve şehre dönmeyi istemektedir. Burada değerleri yok etmeye çalışan bir sistemi alegorik imgelerle ortaya koymaya çalışır Aytmatov. Sabitcan babası Kazangap'ın dostuYedigey'ibu hareketiyle kızdırır. Arkadaşı Kazangap'a geleneklere uygun bir cenaze töreni yapmak isteyen Yedigey, yeni neslin din ve gelenek konusunda umursamazlığına isyan eder. Dostu için yaptığı cenaze töreninde dini gereklilikleri ihmal etmek istemez. Onun na'şını atasından gördüğü gibi kıbleye doğru koyar. Kur'an okuyan Yedigey, etrafındaki gençlere, cenazeyi nasıl gömdüğüne dikkat etmelerini, kendi ölünce de onu böyle gömmelerini öğütler. Onun gözünde Sabitcan modern bir mankurttur. Çünkü Sabitcan,

devrin değiştiğini, Sovyetler Birliği'nin 60.yılında duaların veya geleneklerin yerinin olmadığını söyler. Subay Tansıkbayev de Ana Beyit'eKazangap'ı gömmek için gelen grubun başındaki Yedigey'den kendisiyle Rusça konuşmasını ister. İşte bu noktada Tansıkbayev ve Sabitcan modern mankurt olarak karşımıza çıkar.[641]

Aytmatov, bu efsaneile rejimin, rejimin yetiştirmeyi amaçladığı insan tipinin ve rejimin uyguladığı eğitim sisteminin bir portresini çizmiştir. Mankurt motifi ile yazar, geçmişini hiçe sayan, ait olduğu milletin örf, adet, gelenek, görenek, din ve kutsal sayılan değer yargılarını tanımayan, sadece yukardan gelen direktifler doğrultusunda hareket edip, parti çıkarlarını korumaya çalışan ve büyük lider olarak gördükleri Stalin ve Lenin'e övgüler yağdıran, sistemin modern kölelerini karakterize etmiştir. Romandaki Yedigey, Kazangap değerlerine sahip çıkan eski neslin temsilcileri iken, Sabitcan ve Tansıkbayev gibi karakterler yeni neslin temsilcileri, çağın Mankurtlarıdır. Bu çağın JuanJuanları Sovyet rejimi iken, esirlerin kafasına geçirilen deri ise Sovyet yatılı okullarında yarının mankurtlarını yetiştirmek için verilen eğitim sistemidir.

Ramazan Korkmaz, "Aytmatov'un anlatılarında dil, özellikle de ana dil, yazarın kendi ifadesiyle "toplumu asimile olmaktan koruyan" yaşatıcı bir değer olmanın yanı sıra, insanları ve çağları birbirine taşıyan niteliği ile de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar." der.[642] Beyaz Gemi adlı romanında yine bir efsaneyle, Boynuzlu Maral Ana efsanesiyle yazar bunu dikkatlere sunar. Ani bir düşman baskını ile soykırıma uğrayan Kırgızların son iki temsilcisi olan çocukları kurtaran Maral Ana, onları Issık Göl'e getirip yerleştirdikten sonra: "İşte yeni yurdunuz burasıdır. Artık burada yaşayacak, ekin ekecek, balık avlayacak, hayvan yetiştireceksiniz. Orada, barış ve huzur içinde, binlerce yıl yaşayın. Soyunuz, nesliniz çoğalsın, her tarafa yayılsın. Sizden gelenler sizin dilinizi hiç unutmasınlar. Analarının, babalarının diliyle konuşmaktan, şarkı söylemekten zevk alsınlar. İnsan gibi yaşayın. Ben her zaman sizinle, sizin çocuklarınızla, sizin torunlarınızla beraber olacağım. Gelecek zamanlarda hep sizinle olacağım" der.

Öyküde mitik düşünceyi temsil eden Maral Ana, evrensel bir gerçeği dile getirirken, dilin zamanları, nesilleri birbirine bağlayan

---

[641] Orhan Söylemez, "Cengiz Aytmatov'un Ardından Ata-Beyit'ten Ana-Beyit'e", **Türk Edebiyatı**, Ağustos, 2008, S. 418, s. 14-15.

[642]Ramazan Korkmaz, "Aytmatov Anlatılarında 'Kutsal Yunak' Ana Dile Dönüş İzleği, **Türk Edebiyatı,** Ağustos 2008, S. 418, s. 50.

oluşturucu, kurucu yönüne özellikle dikkat çeker. İnsan neslinin türemesi, çoğalması ve yayılmasına anlam kazandıran, nesiller arası bağı sağlayan dil olgusudur. Maral Ana gelenlerin yani yeni neslin, gidenleri yani eski nesli unutmamasını, atalarının diliyle konuşma ilkesine bağlar. İnsan gibi yaşamayı ataların dili ile konuşma ve şarkı söylemekten zevk alma gibi iki temel etken ile açıklamak ister.[643]

Beyaz Gemi'de kaba bir hayvan gibi her şeyi öfkeyle tekmeleyip ezen Orozkul yeni neslin temsilcisidir. Bu yüzden Maral Ana efsanesine inanmadığı gibi, hiçbir ahlaki değere de önem vermez. Sürekli içer ve olmadık bahanelerle karısını döver, Mümin Dede'yi aşağılar, kimsesiz çocuk için cehennem bir yüze dönüşür, kuşları, ağaçları yok etmek ister. En büyük arzusu şehre gitmek, orada bir aktrisle evlenmek, dairede bir iş kapmak ve yalnızca Rusça'nın konuşulduğu bir eve sahip olmaktır. Atalarının diline ve değerlerine saygılı olmayan bu kaba adam, iyi yetişmiş ilkeli bir komünist de değildir. Koruması için kendisine emanet edilen ormanın ağaçlarını keserek gizlice satar. Komünal mülkiyet anlayışını içten tahrip eder. Korkmaz, değerlerin olması gerek sesi, bu öteki için tamamen duyulmaz hale gelmiş ve Orozkul'u bir anti insan kimliğine sokmuştur der. Yaşamla yalnızca biyolojik bir düzlemde ilişki kuran anti insan, bu hayvanca var oluş biçiminden daha yüksek bir aşamaya geçmek için bir gayret sarf etmediği gibi, ana dilini, değerlerini yadsıyarak bu süreci tamamen ortadan kaldırmış da olur. Bir konuşmasında "milletin dili ölürse, o milletin kendisinin de ortadan kalktığını düşünmemiz gerekir" diyen Aytmatov, şehirdeki evinde yalnızca Rusça konuşturmayı hayal eden ve ana dilini, "kaba, yararsız, köylü dili" diye aşağılayan Orozkul tipiyle, bu düşüncesini izah etmeye çalışmıştır. Mit ise Maral Ana'nın çocuklarına uluslaşma veya sürüleşme arasındaki keskin ve tehlikeli yol ayrımına geldiklerinde nasıl davranacaklarını söyler.[644]

Asanova, sosyal hafızanın, hatıranın ve vicdan kaybının kültür bunâlimının ilk belirtisi olduğunu belirtir ve bu kayıpların Beyaz Gemi'de Orozkul'un davranışlarında dile getirildiğinden bahseder. Orozkul, Sovyet-Kırgız köy memur tipidir. Orozkul'un kendisinden çekinen kaynatasına ve zayıf karısına karşı kötü davranışları ile savunmasız tabiata karşı kötü davranışı arasında benzerlik vardır. Merhametsiz bir kişi olmasına rağmen amirlerine karşı davranışları farklıdır, onların her isteğini yerine getirir. Ama trajik tipler olan

[643] Korkmaz, agm., s. 51.
[644][644] Korkmaz, agm., s. 52.

Mümin dedeye ve çocuğa olan tavırları kaba ve kötüdür. Çocuğun, doğduğundan beri, anne ve babası, sıcak bir ailesi yoktur. Hikâyedeki geleneğe aykırı unsurlar, tersine dönen değerleri, kültür bunalımını, düzensizliği, kaosu ve trajediyi meydana getirir. Mümin dede kederli ve suskun, çocuk ise temizliğin ve çağdaş düşüncenin sembolü olarak karşımıza çıkar. Çocuk, hikâyede tabiatın sembolü sayılan Maral Ana'ya karşı kötü davranılmasına, tersine dönen değerlere, zayıf ve savunmasız insanın küçük düşürülmesine karşı çıkar ve bu dünyadan kaçmak ister. Bu çocuğun sessiz bir protestosudur.[645]

Aytmatov, bu romanda eski Kırgız mitlerine yeniden döner, çünkü unutulan değerlerin yeniden ortaya çıkarılmasını sağlamaya çalışır. Sosyal hafızanın kaybı, halkın dilinin, vatanının, adetlerinin ve geleneklerinin unutulmasına yol açmaktadır. Bunlar da insan ruhunu fakirleştirmekte, böylece insanoğlu çevreye, tabiata ve insanlığa karşı acımasız olmaya başlamaktadır. Hatıralardan yoksunluk, insanı ahlaksız yapar. Sosyal hafıza ve vicdan her şey yaparken, hafızasızlık ve vicdansızlık her şeyi tahrip eder.[646]Aytmatov'un eserlerinde sezgiden rasyonel düşünceye, basitlikten karmaşıklığa, soyuttan somuta, yüzeysellikten derinliğe, özelden genele, yerelden evrenselliğe uzanan tezatlar içerisindeki ruhun estetik tekâmülü vardır.

Ahmet Buran, Aytmatov'un mankurt başta olmak üzere yarattığı tiplerin ve eserlerindeki konuların, genellikle çevresinde olup biten olayların, kişilerin ve durumların gözlemlenmesinden doğduğunu, Onun eserlerinde sadece tasvir değil aynı zamanda tahlil ve eleştirinin de yer aldığını belirtir.[647] Sosyalist sistem içindeyken sosyalizmin eleştirisini yapabilen ve rejim sebebiyle ortaya çıkan rejimin yarattığı yeni nesil ile değerlerine sahip çıkan eski nesil arasındaki çatışmayı eserlerine mitik unsurları da dâhil ederek millet hafızasını saklı tutmayı başarabilmiş bir yazardır Aytmatov.

Kaynakça

ASANOVA,U., "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kültür Bunalımının Felsefesi", (Çev: Lilia Alkaya), **Türk Edebiyatı**, Ağustos, 2008, S. 418.

---

[645] U. Asanova, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kültür Bunalımının Felsefesi", (Çev: Lilia Alkaya), **Türk Edebiyatı**, Ağustos, 2008, S. 418, s. 55.

[646646]Asanova, agm., s.56.

[647] Ahmet Buran, "Kırgızistan'da Sovyet-Rus Katliamı ve Cengiz Aytmatov", **Türk Edebiyatı**, Ağustos, 2008, S. 418, s. 81.

Aytmatov, Cengiz, **Beyaz Gemi**, (Çev: Refik Özdek), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

AYTMATOV, Cengiz, **Gün Olur Asra Bedel**, (Çev. Refik Özdek), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

AYTMATOV, Cengiz-ŞAHANOV, MUHTAR, ŞAFAK **Sancısı**, (Çev: DamiraİbragIm), Da Yayınları, İstanbul, 2002.

BURAN, Ahmet, "Kırgızistan'da Sovyet-Rus Katliamı ve Cengiz Aytmatov", **Türk Edebiyatı**, Ağustos, 2008, S. 418.

KORKMAZ, RAMAZAN, "Aytmatov Anlatılarında 'Kutsal Yunak' Ana Dile Dönüş İzleği, **Türk Edebiyatı**, Ağustos 2008, S. 418.

KÖSOĞLU, NEVZAT "Sovyet Ortamında Cengiz Aytmatov'da Milli ve Evrensel Olan", **Türk Yurdu**, Eylül, 2008, S. 253.

SÖYLEMEZ, Orhan, "Cengiz Aytmatov'un Ardından Ata-Beyit'ten Ana-Beyit'e", **Türk Edebiyatı**, Ağustos, 2008, S. 418.